

УДК 342.733(477+100)

**ДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА ОСВІТУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ КОНТЕКСТ**

Смутьська А. В.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація У статті зазначено, що право на освіту є одним з основних соціокультурних прав людини та посідає одне з найважливіших місць серед конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина; розглянуто низку нормативних документів, у яких проголошено право людини на освіту; наголошено, що дотримання прав людини є пріоритетом політики України у контексті реалізації світових демократичних та гуманістичних тенденцій та євроінтеграційних устремлень.

Ключові слова: освіта; право на освіту; міжнародні документи; нормативно-правове закріплення; адміністративно-правове забезпечення.

Аннотация В статье указано, что право на образование является одним из основных социокультурных прав человека и занимает одно из важнейших мест среди конституционных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина; рассмотрен ряд нормативных документов, в которых провозглашено право человека на образование; отмечено, что соблюдение прав человека является приоритетом политики Украины в контексте реализации мировых демократических и гуманистических тенденций и евроинтеграционных устремлений.

Ключевые слова: образование; право на образование; международные документы; нормативно-правовое закрпление; административно-правовое обеспечение.

Annotation The article states that the right to education is a major social and cultural rights and is one of the most important places of constitutional rights, freedoms and duties of man and citizen; dealt with a series of regulations, which proclaimed human right to education; emphasized that human rights is a priority policy of Ukraine in the context of international democratic and humanistic tendencies and European aspirations.

Key words: education; the right to education; international instruments; regulatory consolidation; administrative and legal support.

Право на освіту – одне з основних соціокультурних прав людини. Дотримання прав людини, в першу чергу – дитини, є пріоритетом політики України у контексті реалізації світових демократичних та гуманістичних тенденцій, євроінтеграційних устремлень нашої держави [1].

Право на освіту посідає одне з найважливіших місць серед конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Воно є необхідним чинником розвитку не лише особистості, її інтелектуального потенціалу, але й політичної та економічної системи суспільства.

Стаття 22 Декларації прав людини і громадянина якобінської Конституції (1793) проголосувала завданням суспільства доступність освіти для кожного. А, наприклад, ст. 157 Німецької Конституції Паульскірхе (1848) передбачала вже безоплатність початкової освіти. Першою право на освіту на конституційному рівні закріпила Мексика (у 1917 році). У Росії на конституційному рівні доступ до освіти був визнаний завданням держави ст. 17 Конституції РРФСР 1918 року. Право на освіту з указівкою на зобов'язання держави було вперше закріплене ст. 121 Конституції СРСР 1936 року, та згодом підтверджене ст. 45 Конституції СРСР 1977 року.

На загальному європейському рівні право на освіту нормативно було закріплене лише після Другої

Світової війни. Так, в Загальній декларації прав людини з'явилася ст. 26, де було закріплене право на освіту. Також, право на освіту закріплене в ст. 13–14 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, ст. 28–29 Конвенції про права дитини, у ст. 2 Першого протоколу Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у ст. 17 Переглянутої Європейської соціальної хартії.

В українській історії право на освіту послідовно знаходило своє нормативно-правове закріплення у: Гадяцьких статтях (1658), Конституції Пилипа Орлика (1710), Конституційному проекті «Вільної Спілки» М. Драгоманова (1884), Першому Універсалі Української Центральної Ради (1917) [2].

Проголошення права людини на освіту проходить лейтмотивом у фундаментальних міжнародних документах – Статуті Організації Об'єднаних Націй (26.06.1945 р.) і Загальній декларації прав людини (10.12.1948 р.). Згідно зі ст. 55 цього Статуту ООН зобов'язується сприяти «розвитку міжнародних проблем в галузі економічній, соціальній, охорони здоров'я і подібних проблем; міжнародному співробітництву в галузі культури і освіти».

Загальна декларація однозначно закріплює право кожної людини на обов'язкову безплатну початкову і загальну освіту, на загальнодоступну технічну та професійну освіту і однаково доступну для всіх вищу освіту на основі здібностей кожного; основні вимоги до освіти – спрямованість її на повний розвиток

людської особистості і відношення поваги до її прав та основних свобод (ст. 26 Декларації).

До проблеми права на освіту ООН звертається і в інших своїх рішеннях. Так, у Декларації соціального прогресу та розвитку (11.12.1969 р.) визначені головні завдання на національному та міжнародному рівнях на шляху соціального прогресу та розвитку:

- викорінення неписьменності, забезпечення права на загальний доступ до культури та на безплатне обов'язкове навчання на початковому рівні та на безплатне навчання на всіх рівнях, підвищення загального рівня освіти протягом усього життя;

- вживання заходів з метою прискорення та поліпшення загальної професійної та технічної освіти;

- підвищення загального рівня освіти, забезпечення безперервного процесу освіти, конструктивне використання вільного часу, особливо часу для дітей та підлітків.

За період членства – з 12 травня 1954 р. – Україна неодноразово виступала ініціатором найважливіших міжнародних актів ЮНЕСКО (декларацій, конвенцій, рекомендацій), пов'язаних з реалізацією права людини на освіту, в тому числі Конвенції щодо протидії дискримінації у сфері освіти (1960 р.), Декларації про расу і расові заборони (1978 р.), Конвенції про технічну і професійну освіту (1989 р.); наша держава є активним членом керівних органів у системі ЮНЕСКО: Виконавчої ради, комітетів, комісій, а на 32-й сесії Генеральної конференції Організації (жовтень 2003 р.) Україну обрано до Ради міжнародного бюро з питань освіти. Це дає можливість Україні активно впливати на розробку та впровадження рішень з компетенції ЮНЕСКО на міжнародному рівні, на визначення програмних напрямків діяльності Організації. У той же час можливості ЮНЕСКО активно використовуються Україною для розповсюдження, популяризації серед світової співдружності інформації про освіту, науку і культуру України [3].

Мінімальні вимоги міжнародного співтовариства до держави в галузі освіти сформульовані також у п. 2 ст. 13 Міжнародного пакту:

- а) початкова освіта повинна бути обов'язковою і безкоштовною для всіх;

- б) середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, має бути відкритою і доступною для всіх шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

- в) вища освіта має бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття всіх необхідних заходів і, зокрема, поступового запровадження безплатної освіти;

- г) елементарна освіта повинна заохочуватися або інтенсифікуватися, по можливості, для тих, хто не проходив чи не закінчив повного курсу своєї початкової освіти;

- д) має активно проводитися розвиток мережі шкіл усіх ступенів, повинна бути встановлена задовільна система стипендій і повинні постійно поліпшуватися матеріальні умови викладацького персоналу» [4].

Конституція України 1996 року відповідає міжнародним стандартам у сфері освіти. За роки незалежності питання конституційності положень

законодавства про освіту було поставлено перед Конституційним Судом України лише один раз і стосувалося співвідношення вимог доступності освіти та права на надання платних освітніх послуг.

Стаття 53 Конституції України закріплює положення, згідно з яким повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Згідно зі ст. 6 Закону України «Про освіту» № 1060-ХІІ від 23 травня 1991 року основними принципами освіти є: доступність для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізм, демократизм, пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; органічний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями); науковий, а також світський характер освіти (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями); інтеграція з наукою і виробництвом; взаємозв'язок з освітою інших країн; гнучкість і прогностичність системи освіти; єдність і наступність системи освіти; безперервність і різноманітність освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті [5].

Визнання важливої ролі права на освіту зумовлено винятковою значимістю освіти, що було і залишається очевидним суспільним благом, до володіння яких прагне кожна людина. Воно відповідає як інтересам особистості, так й інтересам і потребам суспільства і держави.

Право на освіту – це право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства.

Освіта надає кожному можливість докладно розуміти перелік прав, котрими кожний володіє, а також – зобов'язання уряду щодо забезпечення цих прав; полегшує доступ до будь-якої інформації. Освіта допомагає кожному розвивати навички спілкування, свої здібності та талант, реалізувати себе як особистість.

Основними характеристиками права на освіту є:

- наявність і доступність права на освіту (недискримінація, фізична і економічна (фінансова) доступність);

- прийнятність, якість і адаптованість освіти;

- академічна свобода викладача та учня (право вибору навчального закладу, викладача, методів викладання, теми дослідження тощо);

- безплатність початкової та середньої освіти.

Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити усі можливості для реалізації цього права. Варто наголосити на

індивідуальному характері права на освіту, необхідності його особистої реалізації. При цьому, неможливим є делегування цього права на основі представництва чи довіреності. Хоча, варто сказати, що саме батьки мають право обирати школу для дитини. Але це не означає, що дитина не може вирішити змінити навчальний заклад у будь-який момент.

Існує принцип вільності освіти – дитина може сама обирати зручнішу та ефективнішу для неї методику та форму викладання. Дитина має право обирати факультативні предмети, додаткові заняття та будь-який вид позашкільної освіти. Це гарантується статтею 23 Конституції України – як право на вільний розвиток своєї особистості [2].

Порушення свободи освіти, як і порушення будь-яких основних прав і свобод, дає людині право на захист або протест. Не випадково в преамбулі Загальної декларації прав людини йдеться про необхідність охорони прав людини «силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [6].

Однак, як підкреслюють правознавці, свобода освіти залишиться не більш ніж теоретичним принципом, якщо вона не буде трансформована у відповідне ефективне соціальне або культурне право, закріплене в законодавстві. При очевидному природному характері права на освіту його реалізація багато в чому залежить від низки соціально-правових умов, створюваних державою.

Очевидно, що тільки держава здатна створити систему, що дозволяє реалізувати на практиці перераховані, оцінені законодавцем як мінімальні, вимоги. Вона повинна використовувати всі наявні можливості для створення умов, за яких кожен зможе скористатися правом на освіту, в тому числі встановити ефективну систему гарантій отримання освіти кожною людиною і прийняти на себе зобов'язання щодо їх реалізації. До числа найважливіших обов'язків держави в цій сфері відноситься створення та забезпечення функціонування системи освіти, формування ефективного державно-правового механізму регулювання відносин у сфері освіти, включаючи

законодавчу регламентацію освітніх прав учасників освітнього процесу, забезпечення контролю над їх дотриманням, а також захист цих прав. Перераховане відноситься до того необхідного мінімуму, без якого унеможливиться реалізація права на освіту. Фактично повнота виконання державою своїх зобов'язань у цій сфері, створення нею необхідних соціально-правових та економічних умов освітньої діяльності визначають міру умовності і реальних можливостей реалізації права на освіту [7].

Удосконалення адміністративно-правового забезпечення конституційного права на освіту залежить від здійснення конституційної реформи та модернізації за європейськими стандартами усієї системи державного управління в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз законодавства України щодо відповідності міжнародним вимогам забезпечення рівних прав у здобутті освіти для дітей з особливими потребами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.education-inclusive.com/.../analiz-z-va-vidpovidnosti-s...
2. Право на освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kahovka.just.ks.ua/images/stories/osvita/%20pravo%20na%20osvity.htm>.
3. Права людини: право на освіту та роль ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: kpi.ua/622-1.
4. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (принят 16 декабря 1966 г., открыт для подписания, ратификации и присоединения 19 декабря 1966 г. Резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН). Был подписан СССР 18 марта 1968 г., затем ратифицирован Президиумом Верховного Совета СССР 18 сентября 1973 г. и вступил в силу 3 января 1976 г. // Международные акты о правах человека. С. 44–53.
5. Закон України «Про освіту» № 1060-ХІІ від 23 травня 1991 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page3>.
6. Всеобщая декларация прав человека. Резолюция 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 г. // Международные акты о правах человека. – С. 39.
7. Спасская В.В. Правовое регулирование образовательных отношений: проблемы теории и практики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lexed.ru/obrazovatelnoe-pravo/knigi/?ELEMENT_ID=102#p21.